

Beszédes Valéria

A NÉPI MŰEMLEKVÉDELEM LEHETŐSÉGEI MARTONOSON

I. A NÉPI MŰEMLEKVÉDELEM HELYE A VAJDASÁGI MŰEMLEKVÉDELEMBEN

A műemlékvédelem az utóbbi időben mindjobban az érdeklődés középpontjába került. Egy-egy város rekonstrukciója nagy vitákat kavart. Sikeres és kevésbé sikeres megoldásokat láthatunk. Mindezek a munkálatok jó néhány módszertani problémát is felvetnek. Többek között azt, hogyan kell helyreállítani egy-egy múlt századi, esetenként korábbi épületet, lakóházat. Szemmel látható eredményeket érnek el egy-egy ilyen rekonstrukció alkalmával, de tévedés lenne a műemlékvédelmet kizárólag ezekre a munkálatokra korlátozni, mert középkori vármaradványokat, kolostorokat, templomokat is helyreállítottak 1951-től, ugyanis ekkor alakult meg a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet.

Sajnos a fentieket nem mondhatjuk el a népi műemlékvédelemről. Hogy kulturális örökségünknek ezeket az értékeit is meg kell őrizni, mindinkább központi témája lesz hazai konzervátorainknak, mert a szerb, illetve horvát konzervátorok 1983-as užicei és az 1984-es kumroveci évi értekezletének a témája a népi műemlékvédelem volt. Hogy a rurális örökség megőrzése nemcsak vajdasági probléma, mi sem bizonyítja jobban, mint a Titovo Užice-i tanácskozás összegezése, amely könyv alakban is megjelent. Ebben a következőket olvashatjuk. „Jóllehet a műemlékvédelmi szakszolgálat egyre inkább ráirányítja a figyelmet a népi műemlékvédelemre, e kulturális hagyaték iránti viszony lassan változik. Ha a veszélyeztetettséget vesszük figyelembe, akkor szem előtt kell tartanunk, hogy a paraszti örökség sokkal gyorsabban tönkremegy, mint a többi műemlék, éppen ezért sokkal nagyobb figyelmet kell rá fordítani, mint eddig tettük. Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy azok az eszközök, melyeket egy-egy népi műemlék helyreállítására kiválasztottak, minimálisak, tehát lényegesen nagyobb anyagi áldozatokat kellene hozni, hogy a fő feladatoknak eleget tehesünk.”¹ A továbbiakban a tanácskozás résztvevői

megállapítják, hogy kedvezőbb feltételekkel, jobb adópolitikával sokkal nagyobb eredményeket érhetnek el a falusi házak, illetve gazdasági épületek megóvásában. A népi műemlékek legtöbbször magántulajdonban van, s a tulajdonosokat semmi sem ösztönzi arra, hogy megőrizték hagyományos otthonaikat, ugyanis valamennyiüknek a szegénységet, a nehéz életet jelképezi a régi lakóház.

E megállapítások fokozottan érvényesek Vajdaságra, mert az utóbbi 34 évben tartományunkban alig néhány népi műemléket állítottak helyre, de ezeknek sem készült el a revitalizációs programja, s így a restaurálás után tovább rongálódnak. Tartományunk eddigi legnagyobb vállalkozása a kupinovói etnopark, ahol a falu történelmi magvában restaurálják a még meglévő házakat, s bemutatják Szerémség néprajzi örökségét.

A másik hasonló vállalkozás a palicsi tanyamúzeum, amely remélhetőleg túlnövi ezeket a kereteket, sikerül a tanya mellé felépíteni mindazokat az épületeket, melyeket egykor Észak-Bácskában, illetve Észak-Bánátban emeltek. Jó lenne, ha idővel itt mutatnánk be Vajdaság jellegzetes településformáit, az itt dolgozó különféle mezőgazdasági munkákat végző parasztok portáit.

E két példa kapcsán a népi műemlékvédelem módszertani problémájához érkezünk. Igazat adhatunk-e Bela Durancinak, amikor azt állítja: „A legjobb megoldások keresése közben a falusi, a tanyai, a paraszti, egyszerűen a rurális örökséget úgymond rezervátumba kényszerítettük, akárcsak az amerikaiak az indiánokat. A megoldás nem lehet az, hogy a skanzenok bejáratánál belépőjeggyel koldulunk, hanem hogy öngazgatású szocialista társadalmunk összes tényezőinek összefogásával valóra váitsuk a kultúrértékeink megmentésével, megóvásával és megőrzésével kapcsolatos elveket. Ha a kulturális örökséget nem kapcsoljuk össze a mindennapi életvitellel, illetve a mindennapi emberi szükségletekkel, akkor nehezen képzelhető el tartós megőrzése is.

De hogyan érhetjük el mindezt?² Duranci szemmel láthatóan nem helyesli a szabadtéri néprajzi múzeumok, skanzenek létesítését, a népi műemlékek helyszíni helyreállítását tartja a legmegbízhatóbbnak. Véleményünk szerint nem szükséges rosszak az etnoparkok, nem vethetjük el eleve a népi műemlékvédelemnek ezt a lehetőségét. A külföldi példák azt bizonyítják, hogy éppen a parasztházak áttelepítésekor a kutatók sok olyan tudományos megfigyelést végezhetek, amely lényegesen megváltoztatta a lakóház fejlődéséről eddig kialakított tudományos nézeteket. A helyszíni konzerválásakor ezek a rejtett igazságok nem kerültek volna felszínre, tehát a skanzenek létesítésével nyer a néprajz- és az építészettudomány is. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a skanzeneknek kedvező visszahatása is van. Ugyancsak külföldi példákból tudjuk, hogy a városi értelmiség megvásárolja, magán eszközközből restauráltatja a régi falusi házakat, nyaralókká alakítja. A falusi környezet befogadja ezeket a vállalkozókat, s hatásukra a bennszülöttek is nehezebben szánják el magukat, hogy régi házaikat lebontsák, inkább ők is a régít megőrizve modernizálják otthonaikat.

Szeretnénk, ha a szabadtéri palicsi tanyamúzeumnak is lenne ilyen visszahatása. Ha már társadalmi eszközökből nem sikerült eredeti helyszínen helyreállítani egy tanyát, talán akad Bácskában olyan vállalkozó kedvű egyén, aki a maga öröme helyreállít és korszerűsít egy hagyományos tanyaépületet.

Tévedés ne essék, nem a műemlékvédelemben dolgozó néprajzosok vágyálmáról van szó, amikor falvaink, külvárosaink ingatlanjainak a megvédését sürgetjük. Komolyan kell vennünk ezt a kezdeményezést, mert a műemlékvédelem a kiemelt társadalmi tevékenységek közé tartozik, több törvényes előírás is szabályozza. Mi ezúttal csak a legutolsóra hivatkozunk. A terület tervezéséről és rendezéséről szóló törvény 20. szakasza elrendeli a „természet különös értékes részeinek, valamint kulturális értékeinek, városrészeknek a védelem alá helyezését”.³ Tehát több törvényes előírás is van, csak hogy azzal is tisztában vagyunk, hogy egy-egy végzés meghozatalával az épület sorsát, fennmaradását még nem oldottuk meg. A védetté nyilvánítással párhuzamosan el kell készíteni az épületek revitalizációs programját is, mert a védett népi műemlékek tönkremennek. Jól példázza ezt az oromi szélmalom és a gombosi vízimalom sorsa.

Sajnos, a vajdasági népi műemlékvédelemnek nemcsak módszertani problémákat kell megoldania, hanem a kutatás terén is sok a tennivalója. Falvainkról, városainkról még mindig nem készültek el az alapvető dokumentációk (fotók, felmérési rajzok, néprajzi és műszaki leírások), amelyek nélkül természetesen komoly műemlékvédelemről nem beszélhetünk, mert ha esetlegesen védünk egy-egy házat, akkor csak parciális megoldásokat kapunk: miért pont erről az épületről hoztuk meg a végzést, mikor 20 kilométerre távolabb értékesebb, szebb, épület áll, csak éppen a szakemberek még nem fedezték fel?

Hogy miért ilyen kedvezőtlen a helyzet, azt magyarázhatjuk a szakemberek hiányával. A nyolcvanas évekig mindössze egy ember végezte ezt a munkát, néhány külmunkatárs segítségével, s egy ember, még ha viszonylag kis területről is van szó, nem tehet csodákat, ha figyelembe vesszük, milyen összetett Vajdaság néprajzi képe, s ráadásul ennek a munkának hiányzik a kellő társadalmi megbecsülése is.

A soron következő feladat az, hogy a kilencvenes évekig elkészüljön falvainkról az egységes dokumentáció. A horvátországi dokumentációs módszer követendő lehet. Jó lenne, ha ezzel párhuzamosan az itt dolgozók egyeztetnék nézeteiket a népi műemlékek prezentációjáról s azok revitalizációjáról. Rendkívül összetett az utóbbi feladat, mert nem célunk a faluromantika hirdetése. Tisztában vagyunk azzal is, hogy a falusi lakosságot nem kényszeríthetjük arra, hogy XIX. századi körülmények között éljen, de abba sem nyugodhatunk bele, hogy a korszerű életmódot hirdetve, falvainkat uniformizáljuk, s azok elveszítsék jellegüket. Téves az a nézet, hogy a hagyományos paraszti lakóházat nem lehet úgy átalakítani, hogy a modern életvitelnek is eleget tegyen, s abban is biztosak vagyunk, hogy mérnökeinknek sikerül olyan falusi lakóházat tervezni,

amely eleget tenne a falusi életmód alapvető funkciójának, a mezőgazdasági termelés követelményeinek, s korszerűsített formában megőrizné falvaink hagyományos arculatát.

II. A MŰEMLÉKVÉDELEM LEHETŐSÉGE MARTONOSON

1. A falu történelme és a műemlékvédelem viszonya

Amikor a palicsi szabadtéri néprajzi múzeum bővítéséhez gyűjtöttünk anyagot, az észak-bácskai kertészporta bemutatására a martonosi házat választottuk. Választásunk azért esett erre a falura, mert a szakirodalomból tudtuk, hogy a legrégebbi települések közé tartozik Bácskában, viszonylag elszigetelten fekszik a Tisza mentén, ezért biztosak voltunk abban, hogy akad olyan ház, amelyik a népi műemlékvédelem szempontjából alkalmas lesz arra, hogy helyet kapjon a leendő skazenben.

Küindulópontunk tehát az volt, hogy a tatárjárás előtt, 1287-ben ismeretlen rendű monostor állt a falu mai helyén. A későbbiek folyamán is megemlékeznek róla az oklevelek. Így a mohácsi vészig, de az azt követő évszázadokban is — 1367-ben, 1424-ben, 1497-ben, 1513-ban, 1530-ban⁴ említik. A község a török hódoltság alatt többször is megsemmisült, de lakói mindig visszatértek. Ibrásimović belgrádi püspök 1649-ben 243 lelket bérmált meg a 730 lakosból a helybeli templomban.⁵

Bálint Sándor nagyszabású monográfiájában, a *Szegedi nemzetben* a következőket írja a helységről: „Martonos magyar népe a hódoltság alatt nemcsak a töröktől, hanem a végvárok hajdúitól is sokat szenvedett. Több panaszuk fennmaradt, 1660-ban ezeket írják nyilván szegedi deák vagy barát kezével a kamarának, hogy megmaradásuk semmiképpen nem lehet a gyarmati, szécsényi és füleki katonák miatt, kik tolvaj módon három esztendő alatt 620 marhájukat hajtották el: *mint hódolatlanul pogányságot pusztítanak, rontanak, pedig miközöttünk még eretnek sincsen, hanem mind pápisták vagyunk és a római anyaszentegyház-tól függünk. Eddig is elpusztultunk volna, ha azt nem néztük volna, hogy eretnokség között léssen lakásunk, és fiainkat és leányainkat nem félténénk.* Kéri a kamarát a sok nyúzó, fosztogató tolvajokat térítse el róluk.

A martonosiak szokásos évi hal-ajándékukat nem küldték el a kamarának. Ezért 1668 márciusában így mentegetőznek: *a szegedi és tápai uraiméknak jobb módjuk vagy on ez dologban, mert őket nem ostromolja annyi tolvaj, miképpen minket. Más az, hogy mind Porganon s mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezhetik a halat.*⁶

Amikor 1687-ben megalakul a tiszai határőrvidék, Martonost valószínű kitelepítették, vagy lakói elmenekültek, s a megüresedett faluban a szerb milicisták találnak otthonra, akik már 1688-ban avval fenyege-

töznek, hogy elhagyják a helységet, ha nem kapják meg a számukra kiutalt élelmet.⁷ 1690-ben a Csernovics-féle vándorlás idején Martonos lakóinak a száma megszorodik. A martonosi szerbek ma is úgy tartják, hogy Csernovics Arzén vezetésével jöttek a faluba. Božidar Jegdić, adatközlőim egyike szerint őseik ekkor költöztek a községbe, s katonai szolgálatot vállaltak a császárnőnél, Mária Teréziánál, s ezért a faluban és a határban szabadon foglalhattak a földekből, az állattartás mellett apró hajóikkal a törökökkel csatáoztak. Jegdić jól ismeri a falu történetét, ismeri a legrégebb szerb családokat is. Szerinte a Grubanov, a Remić, a Bakalin, a Terzin, a Dobričkin, a Jegdić, a Bandin, a Pakašin, a Tatić, a Rakić, a Vasiljev, a Lišić nemzetség a legrégebbi lakója a falunak. Felsorolását hitelesnek kell tartanunk, mert a falu legrégebbi anyakönyvei, melyeket a helyi közösség anyakönyvi hivatalában őriznek, hasonló neveket tartalmaznak. A legrégebbi dokumentum az 1843—1846 között vezetett halotti anyakönyv. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a XIX. század közepén a községben a következő szerb famíliák éltek: Adamov, Bakalić, Blašin, Bežić, Beličkov, Boškov, Bačan, Bandin, Bakalin, Bodjan, Isakov, Dobričkin, Darakov Cvijanov, Congradac, Eremić, Grubanov, Gruin, Kreškašić, Klaić, Koić, Lakaški, Leskov, Lišić, Matić, Markov, Marčetić, Mikošev, Miletin, Marić, Mirkov, Milinov, Malešin, Nikolić, Pertić, Pakaškin, Petkov, Perun, Perović, Popov, Paun, Rakić, Rakin, Raič, Sremin, Sadić, Tatić, Terzin, Todorov, Teodorović, Uvalon, Vesić, Vasiljev, Živanov. A régi anyakönyveket azért is vizsgáltuk megkülönböztetett figyelemmel, mert néhány évvel ezelőtt, amikor Sztapárban gyűjtöttünk, az ottani egyik adatközlő úgy mesélte, hogy a falu neve a Száz pár-ból, sto par-ból származik, mert száz házaspár telepedett meg a községben, akik Martonosról menekültek el Rákóczi kurucái elől. A falu nevének etimológiája természetesen nem helytálló, de valóban igaz, hogy néhány martonosi család a XVIII. század folyamán átköltözött Sztapárba. Az 1772-ben készült sztapári urbáriumban felsorolják azokat a családokat, amelyek földet kaptak, a nevek mellett feltüntetik a föld és a legelő nagyságát is. Ebben a jegyzékben olvashatjuk, hogy Subota Martonoški 47 hold földet és 9 hold legelőt kapott, de a névsorban megtaláljuk a Popov, Katić, Todorov, Grujić, Petkov, Paunov, Matić családneveket is.⁸ Véletlen egyezés is lehet, de a Martonoški családnév egyértelműen arra utal, hogy ez a család Martonosról származik. A két község anyagi kultúrájában is találunk hasonlóságokat. A martonosi szerb családok a gabonát szántalpas hombárokban tartották, néhány még ma is áll a faluban, Sztapár pedig az effajta gabonatarlóknak különböző típusairól ismert. A többi Tisza menti községben, sem Horgoson, sem pedig Kanizsán a gabonatarlóknak ezt a típusát nem ismerték, tehát az anyagi kultúrában jelentkező e hasonlóság is bizonyítja, hogy a két helység között fennállt valamilyen kapcsolat. Állításunk alátámasztásához további kutatásokra lenne szükség: a népi találkozást, a díszítőművészetet, a népmondákat, a legény- és leánycsúfolókat kellene összevetni.

Melléképület Apró Vince telkén, a hagyomány szerint ilyet építettek a faluba letelepülő halászok

A falu magyar lakói a XVIII. század közepén települtek le, és 1774-ben Mária Terézia rendeletére ugyanolyan jogokat élveztek, mint a korábban ide települő szerbek.

A sztapáriak névetimológiáját már a tudományos kutatás meg-megcáfolta. Martonoson is ismerik az itt lakók a falu nevének eredetét. Véleményünk szerint a Márton személynévből alakult ki a Martonos, vagy ahogy az itteni magyarok mondják: Martonyos. Ezt a feltételezést tudományos szempontok alapján is elfogadhatjuk, mert a község minden bizonnyal a Mártonnak ajánlott egyházzól kapta a nevét. A község lakói szerint a faluban egy Márton nevű halász telepedett le. A 86 éves Gruik Péter így mesélte el a falu történetét: „Márton nevű lakott itt, arról nevezték el, halászok jöttek. Itt állapodtak meg. Régen vót. Arra bent, a szerb templom felé, arra kezdődött a falu. Sok csontokat találtak ott, ahol ma az önkiszolgáló van. Láttam a csontokat, amikor ott a fundamentumot ásták.” Apró Vince már pontosítja az adatokat, de inkább idézzük őt magát, amikor a háza udvarában álló egyik melléképület történetét mondta el: „A ház egykor a kanizsai Grüner zsidóé volt, az a Vučić famíliától vette meg. Az idős Vučićné 1951-ben eljött hozzánk, s elmesélte, a ház történetét, akkor a ház már az enyém volt. Akkor mesélte, hogy a nagyapja hagyta őrá a ház történetét. Az öreg szerint az épület halásház volt, az 1400-as években építették. Ekkor 39 halászt hoztak a faluba, akik 800 méteres körzetben építették

fel házaikat. Többségben szerbek laktak, de voltak tótok és szlovákok is.” Apró Vince, Gruik Péter, Božidar Jegdić is úgy tartja, hogy a mai szerb templom körül alakult ki a falu.

2. *A település alaprajza és a műemlékvédelem viszonya*

A falu történelmi magva valóban a szerb templom körül volt. Jegdić szerint a községnek ezt a részét Đevđirnek nevezték. Sajnos, ezt az elnevezést a többi adatközlő nem ismerte, így más forrásokból kellene megtudnunk, hogy ismert volt-e ez a törökös hangzású földrajzi név. Az adatközlők azon állítását, hogy a falu a templom körül alakult ki, a község alaprajza is alátámasztja, amelyet a halmazos típusba sorolhatunk. Az utcátömbök szabálytalanok, zsákutcák, apró terek tarkítják a helységnek ezt a részét. A házak napjainkban természetesen már az utcáfrontra épültek, ez a XVIII. század végén végzett rendezéskor alakult ki, de az akkori falutervezők nem alakították ki a kor divatja szerint a szabályos alaprajzú községet. Feltevéseinket egy 1739-ben készült térkép is bizonyítja, melyen a falu látképe látható. A rajzolon feltüntették a templomot s körülötte szabálytalan rendben 12 lakóházat.⁹ A falu mai alaprajza nem középkori eredetű, mert a korai Martonos valószínűleg úti falu volt,¹⁰ a mai formáció a XVII., illetve a XVIII. század folyamán alakult ki. Az ide települő granicsárok szabadon foglalták el a telkeket, szabálytalan rendben építették fel házaikat. Hogy a szabadfoglalásnak milyen mélyek voltak a gyökerei, azt még a XIX. század végén is tapasztaljuk. Ekkor a falu belsejében már szó se lehetett a telkek szabad elfoglalásáról, de annál több gondot okozott a határbéli szabálytalan építkezés. Bizonyítékként szolgáljanak az 1879. augusztus 25-i ülés megállapításai. Ezen a napon a falu által megválasztott építkezési bizottság javaslatát és Nagy Lajos ellenvéleményét vitatták meg. Érdemes a jegyzőkönyvet részletesen idézni: „Csakis azoknak a rendtelenségeknek kívánja elejét venni, még egyes birtokosoknak, kik sem rossz szándékból, sem valami önérdékből — alkalmat nyújt, hogy a belső, illetve első v. második vetésbeli szántóföldjeiken könnyebb művelésre tanyákat építenek, ha az a szabályrendeletben nem ütközik, de külön vélemény fejezetében ugyan rendtelenségről s a közlegelőnek megnyirbálásáról szól, mégis az úgynevezett nagy járásnak, illetve nagy legelőnek megóvására mit sem gondol, s korlátlan szabad építkezést enged meg az első s második vetésben, a búza földeken, senkinek sem enged építkezni, ezen vélemény elesik már magától azért is, mert ha a járási felszántott földek tulajdonjogát elismeri, úgy az első és második vetésbeli szántóföldekre nézve, s egyesek tulajdonjogát el kell ismernie, s kiki magántulajdon joggal úgy rendelkezik, amint a tulajdonos azt jónak és magára nézve azt ésszerűnek tartja, következőképp maga magára az építkezésre vonatkozó szabályrendelet pontos betartásával ellentétben áll, mert ha az úgynevezett nagy járáson szabad építkezést enged, úgy az építkezők nagyjársából

többet, s jobb legelő földet foglalhatnak el, mint a búza közötti székes talajú legelőből, mivel kisebb mennyiségű földön épített tanyák tulajdonosai a járás birtokaiból több hasznot nyernek, mint saját földjükből. (. . .) minthogy sok élő példa van rá hogy azok, önérdékből, nyereszkedésből minden rend nélkül mások kárára építeni továbbra is szándékoznak (kiemelés B. V.) ennek nyomán a szabályrendeletet elfogadni javasolja.”¹¹ Figyelyesek voltak Nagy Lajos ellenvetései, azt, sajnos, nem tudtuk meg a jegyzőkönyvből. Viszont a jegyzőkönyvből jól láthatjuk, hogy a határnak egyes részein, az úgynevezett nagy legelőn, a múlt század hetvenes éveiben még élő gyakorlat volt a szabadfoglalás, nem tisztázódott még a magánbirtok és a közbirtok viszonya. Minden bizonnyal az építkezési bizottságot is azért létesítették felső utasításra, hogy végre rendet teremtsenek. A falu tanácsa azonban nem fogadta el a bizottság javaslatát, Nagy Lajos ellenvéleményét tartották helyesnek.

Ugyancsak a jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy képviselőket küldtek ki, hogy vizsgálják meg Grgo Matić tanyájának épületét, nem építette-e a község földjére. A küldöttséget egyúttal azzal is megbízták, vizsgálja ki, hogy a székeken felépített tanyák nem károsítják-e a község tulajdonát.¹²

A község XVII. századi honfoglalása is hasonló lehetett, mint a tanyásodás a múlt század végén, azzal a különbséggel, hogy ekkor az építkezési bizottság mindenféle javaslatokkal nem akadékoskodott. A községnek 1777-ben már három utcája volt,¹³ s ezek mentén alakultak ki a rövidebb-hosszabb szabálytalan utcák, a szabálytalan háztömbök és a zsákutcák. Az utóbbiak még századunk elején is bosszúságot okoztak a falu tanácsának. 1902-ben külön akciót indítottak, hogy visszaszerezzék a község tulajdonát képező úgynevezett zugutcákat.¹⁴

Természetes, hogy a falu a XIX. század folyamán nem halmazos formában fejlődött tovább, a telkeket ekkor már részben tervszerűen, részben pedig spontánul osztották fel a legfontosabb utak, a Szabadkára, a Röszkére és a vasútállomáshoz vezető utcák mentén.

Mivel a falunak halmazos volt az alaprajza, feltételeztük, hogy esetleg két beltelkes is lehetett, de erre semmilyen kézzelfogható bizonyítékunk sincs. Nem valószínű, hogy Martonos esetében szükséges volt a második beltelekre, mert a falu határában már a XVIII. században álltak a tanyák. A martonosiak mindmáig nosztalgiával emlékeznek arra az időre, amikor a falu határa 20 kilométer hosszú volt. Ostoroknál, Ušoroknál volt a hármás határ Kanizsa, Martonos és Szabadka között. A község lakóinak nagy része a tanyákon élt. Ezt tanúsítja az 1884-es jegyzőkönyvi bejegyzés is: „A község lakossága nagyobb része a tanyákon 2–3 órai távolságra eső földbirtokán lakik. (. . .) A legújabb statisztikai kimutatások szerint 5086 lélekszámot képvisel, melynek egyharmad része csak temetkezés végett keresi fel a községet.”¹⁵

Tehát Martonos esetében nem volt szükség a második beltelekre. Az alapvető gazdasági tevékenységet a tanyákon folytatták, amelyek a jegyzőkönyv tanúsága szerint állandóan lakottak voltak. A jegyzőkönyv ugyan nem tesz róla említést, de a martonosiak máig ismerik a tanyai

gazdáknak azt az életmódját, amikor idős korukban beköltöztek a faluba. Minden valamirevaló gazdának a faluban a Nagy utcában volt háza, ahova 65—70 éves korába beköltözött, s gyermekeitől a földek után komenciót kapott. Azok a martonosiak pedig, akiknek nem volt tanyája, olyan kis földbirtokon gazdálkodtak, hogy nem volt szükségük még egy beltelekre.

Martonos településképe, alaprajza megérdemelne egy alaposabb történelmi, régészeti és néprajzi vizsgálatot. Kevés bácskai község van, amelyről a középkortól kezdve kimutathatjuk a kontinuitást. Az nem vitás, hogy az általunk elemzett történelmi mag a XVIII. században vette fel mai alakját, de ezen a vidéken akkor alakulnak újjá a települések a törökök kivonulása után. A XVIII. század a nagy telepítések időszaka, így kevés falu fejlődött spontánul. Észak-Bácskában a Duna mentén Béregnek és a Tisza menti Martonosnak az alaprajza halmazos.

A vajdasági műemlékvédelemben még nem honosodott meg az a gyakorlat, hogy egy-egy városrészt, falut alaprajza miatt nyilvánítsanak védetté. Nem ártana, ha ezen a lehetőségen is elgondolkodnánk. Martonoson a szerb templom körül egyetlen épület sincs, amelyet esztétikai vagy építkezéstörténeti szempontból védetté kellene nyilvánítani, de a templom körüli utcák, tercskék sajátos hangulatot adnak a falunak, s hangulatosságukon kívül természetesen tudománytörténeti értékük is van. Meggyőződésünk, hogy egy település alaprajza egy község fejlődését sokkal inkább tükrözi, mint az ott felépített házak sora.

Martonosnak a fentebb elemzett utcahálózata minden bizonnyal konzerválódik. A falu visszafejlődik. Tehát az utcák átfarmálódásától nem kell tartanunk. Az viszont egyáltalán nem mindegy, hogy a helységnek ebben a részében milyen házakat fognak építeni, a meglévőket hogyan alakítják majd át. Tehát amikor elkészítik a falu rendezési tervét, az építkezőknek olyan feltételeket kell szabniuk, hogy az új házak megőrizzék a régi Martonos fizionómiáját. Ne építsenek itt emeletes házakat, az épületek nyeregterősek legyenek. Azon se ártana elgondolkodni, hogy egy-egy védett faluképbe a hagyományos építőanyagokat használják fel, tehát Martonosnak ebben a részében nádtetős házakat kellene tervezni. S joggal tesz fel a kérdést ezután a tervezők: Milyen legyen a falu hagyományát magán viselő korszerű martonosi lakóház?

3. A lakóház és a porta

Erre a kérdésre a még meglévő házakból és az 1739-es térképből kapunk választ. Az természetes, hogy a faluban a házak állandóan változtak, újabb és újabb épületeket építettek a különböző korszakokban. A helységben a gyakori változást meggyorsította az állandó árvízveszély. A Tisza szabályozásáig a községet szinte kétvétenként árvíz fenyegette, ezért a házak a nedvesség hatására gyorsan összedőltek. Mégis megállapíthatjuk, hogy a lakóházak alaprajza a XVIII. századtól a legújabb

időig lényegesen nem változott. Az 1739-es térkép lakóházai egysoros alaprajzúak, nyeregtetősek, valószínűleg egy, kettő, illetve három helyiségből álltak. Ezen a térképen már egy fordított ház is látható. A korábban már idézett Apró Vince úgy tartja, hogy telkén az egyik melléképület már az 1400-as években épült. Feltevését azzal támasztja alá, hogy a ház alapja 90 centiméter széles, nagyméretű téglák is vannak benne. Úgy gondolja, hogy az épület a falu alapítóinak egyikéé volt. Ez az épület feltehetően nem középkori maradvány, de kétségtelenül a legrégebbi épületek közé tartozik. Az utca frontjától 20 méterre építették, ma kamrának használják, de régebben, mert eresze is van, lakóház lehetett. Vert falú nyeregtetős épületről van szó, ma cseréppel van befedve, de korábban a héjazata zsindelev volt. Az épületnek a Tisza oldalára néző végét lebonthatták, mert a falból kilóg a mestergerenda. Ez arra utal, hogy a ház homlokzata egykor a Tisza irányában volt. Apró Vince melléképületét minden bizonnyal nem a XV. században építették, korát a régészet módszereivel kellene meghatározni.

A másik lakóház, amelyről bizonyosan megállapíthatjuk, hogy régi, Komjáthy András háza a Tank utca 81. szám alatt. Mestergerendájába bevették az építés idejét, 1844. Vizsgálódásunk további alapja tehát ez az épület, mert nem sokat változtattak rajta, s belőle rekonstruálhatjuk, milyen lakóházakat építettek a múlt század közepén.

Az épület ma is a falu szélén áll. Tulajdonosa szerint valamikor csárda volt: „Egy zsidó emberé volt az egész strek. Ha jól emlékszem, egész a temetőig. Nem vót itt semmi, csak szembe vele egy birkafezser. Itt erdő vót, meg rét vót. Az előtte lévő házban egy öregember lakott, Máté bácsinak hírták. Az mesélte, hogy kocsmá vót itt. Ide jártak mulatni 70—80 esztendeje. Rúzsá Sándor szokott mulatni, meg valamilyen Pestát mondott meg Bogár Imrét.”

Az épület csárda lehetett. Az első helyiség a szokásos falusi házak méreteinél hosszabb. Az épületnek egy ablaka van, Komjáthy szerint, amikor tapasztotta a házat, akkor megtalálta a bejárati ajtó nyomát is. A ház alaprajza egysoros: szoba, szabadkéményes konyha, szoba elrendezésű. A hátsó kis szoba korábban kamra volt, mert az itteniek úgy emlékeznek, hogy csak a gazdagabbaknak volt két szobájuk. A Tank utca 81. számú háznak nem volt tornáca, utólag hosszabbították meg a horogfákat s alakították ki a tornácot, vagy ahogy az itteniek nevezik: gangot. A legtöbb martonosi ház alaprajza megegyezik Komjáthy házával az alaprajzával. Ilyen a József Attila 43. számú háznak az alaprajza is. Itt is a kiskapu szélességében meghosszabbították a szarufákat, karókkal támasztották alá a gangot.

A múlt század közepe táján Martonosan is a gazdagabb családok már tornácsos házakat építenek. Ezt példázza a Tank utca 14. számú ház. Az építő már eleve megtervezte a tornácot is, mert a tetőszerkezet kiterjed az egész épület szélességére, tehát nem hozzátoldásról van szó. Köztudott, hogy a tornác beépítésével alakult ki a kétsoros alaprajzú ház. Martonosan az utcai részt ritkán rekesztik el, a kiskapuk mindig

Ebben a házban mulatott Rózsa Sándor, amikor még csárda volt

megmaradnak. Ha az épületet szélesítik, akkor rendszerint a tornác hátsó részét választják le. Ezt a gyakorlatot alkalmazták a József Artila utca 43. és a Tank utca 14. számú épületének az esetében is.

A házak alapanyaga lehetett sövényfal is a XVIII. században; a gabonátárlók esetében a szántalpas hombárokak így készítették. Ennél azonban bizonyosabb, hogy elsősorban a vert falat használták. Érdekes, hogy a faluban a falba merevítés céljából nem tettek gerendákat, tehát nem ismerik a karós földfalat, pedig az árvíz járta területeken ez általános gyakorlat volt, mert ha a víz ki is mosta a földet, a tetőt legalább a karók megtartották. A vályogot és a téglát a múlt század hetvenes éveiben kezdik alkalmazni, 1878-ban a falu tanácsa sürgeti, hogy jelöljék ki a vályogverő helyeket.¹⁶ Ettől az évtől kezdve megszáporodnak a kérelmek, a tanács évenként több tucat személynek adja ki az engedélyt vályogverésre és téglaegetésre. Az viszont feltűnő, hogy kis mennyiségű építőanyagról van szó, nem ebből építették fel az egész házat. Valószínű, hogy a kéményt, az oromzatot készítették vályogból, a téglával pedig a házak lábazatát rakták ki. Nem esztétikai szempont vezérelte az itt lakókat, hanem az ésszerűség: az aláfalazott lábazattal védtek otthonukat az áradástól.

Az építés idejét bevészték a mestergerendába

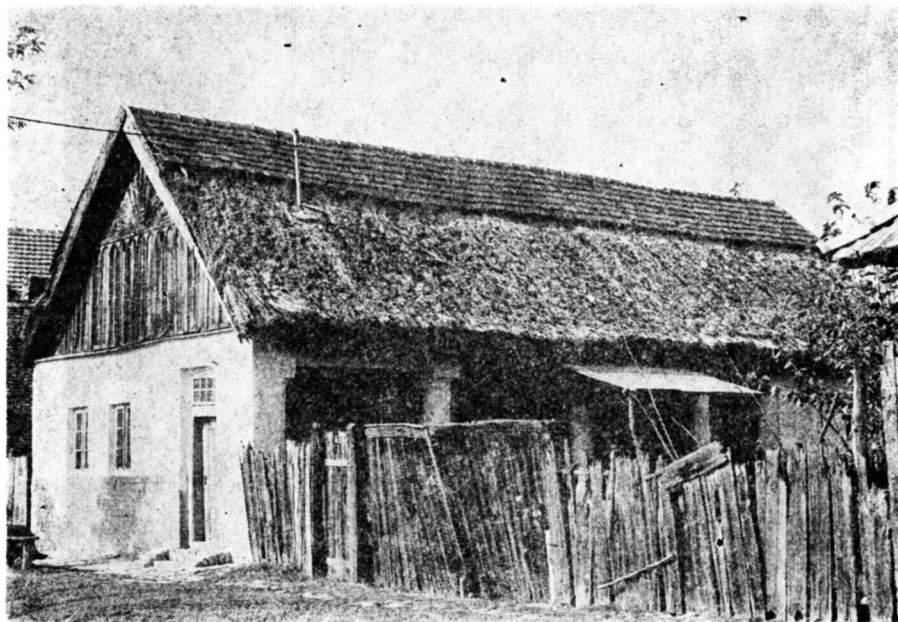
A deszkafűrfalú ház a József Attila utcában

A Tank utca 14. számú ház utcai homlokzata

A házak tetőszerkezete a fordított házaknál is és a végeseknél is nyeregterető. A tető szerkezeti megoldásában már több változatot ismerünk. Apró Vince melléképülete szarufás kakasülős, a Tank utca 81-es és 14. számú ház szerkezete pedig félágas szelemenes. Gruik Péter szerint a rádas házak egykor mind szelemenesek voltak. A Tank utca 14. sz. ház szelemenét négy félágas tartja, a szelemenhez kapcsolódnak a szarufák, vagy ahogy itt nevezik, horogfák. A ház oromzatánál és a tűzfalnál az ágast még két gerenda is megtámasztja. Ezeknek a gerendáknak statikai szerepük is van, de erre szegezték fel a deszka tűzfalat, a ház homlokzatán pedig a napsugaras oromzatot. A József Attila utcai ház is a múlt században épült, ennek a tetőszerkezete már szarufás kakasülős. Feltételezzük, hogy párhuzamosan alkalmazták a kakasüléses és szelemenes tetőszerkezeteket a XIX. században, századunkban pedig a szarufás kakasülős szerkezet vált uralkodóvá.

A martonosi lakóház az úgynevezett alföldi lakóház típusba, Branislav Koic besorolása szerint a pannon háztípusba tartozik. A szobákban kívülfűtött kemencék vannak, a füstöt szabadkéménnyel vezették el. A

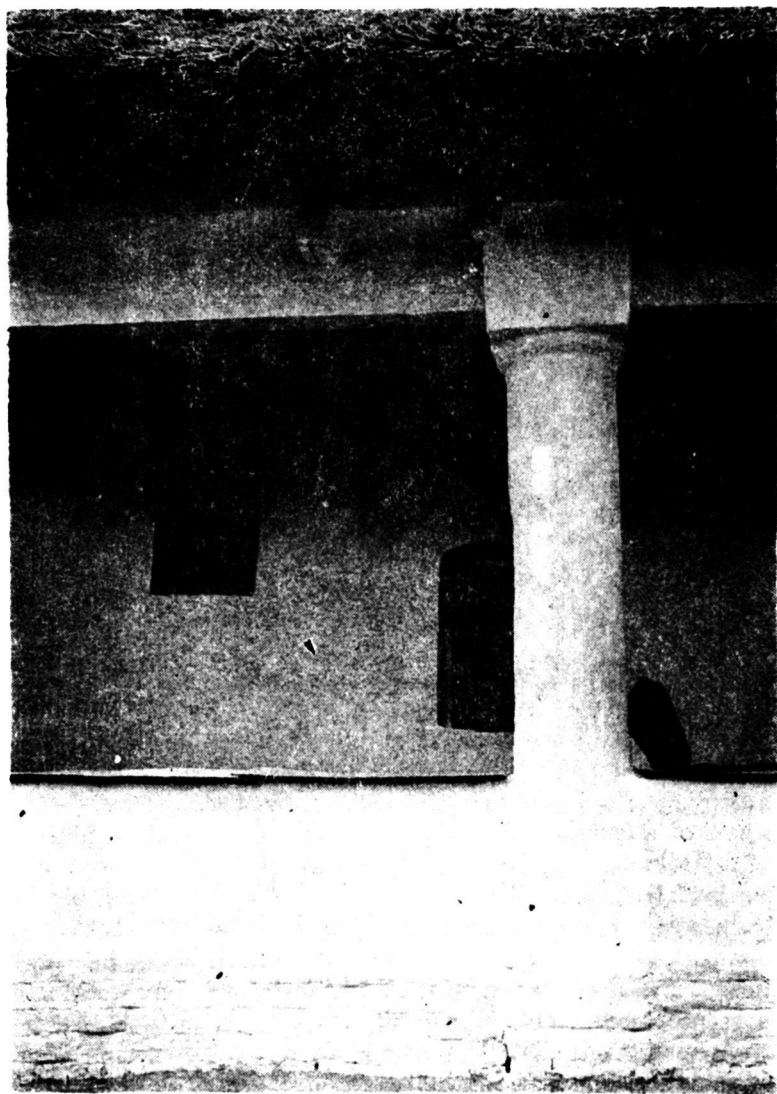

Az utcai homlokzat és az oszlopokkal alátámasztott gang

szabadkéményeket a múlt század hetvenes éveiben még nádból, illetve deszkából készítették, mert 1879-ben elrendelték, hogy a falu számára szeptemberig 40 000 téglát égessenek, részint azért, hogy a nád- és deszkakéményeket átépítsék, részint pedig azért, hogy a falu főhelyeit és az utcai átjárókat, keresztjárdákat kiteglázzák.¹⁷

A kémény alját a két világháború között a legtöbb házban befalazták, a szabadkémény eredeti formájában csak a József Attila 43. számú házban áll. A Tank utca 14. sz. háznál a tulajdonos a kémény alját lezonitlemezzel fedette be. A szabadkémények többnyire csak a konyhákban szűntek meg, ahol megmaradt a házak gerendázata, ott a padláson még mindig megtaláljuk a szabadkémények bolthajtását. A kémények átalakításával a tüzelőberendezések nem alakultak át. Martonoson még napjainkban is viszonylag sok kemence áll. A régebbi a csonkakúp alakú sárból épített padkás kemence, az újabb a sifonkemence. Az előbbit a helybeliek nem banyakemencének, hanem boglyának hívják. A padkát földből is készítették, de sok helyütt padka helyett a kemence formáját követő pad áll. A sifonkemencék néhány változatánál pedig nincsen padka.

Martonoson a telkeken a soros udvar volt az általános. A lakóház mindig az utca frontjára épült, ezzel egy tető alatt volt az istálló és a kocsisín. A martonosi és horgosi porták jellegzetessége a paprikaszín. Az utca frontjára építik. Rendszerint olyan magas, esetleg magasabb is, mint a lakóház. A padlásteret használták ki a paprikafüzérek szárítá-

A úőr jellegű oszlopfő

sára. Ezek oldala, a görékhoz hasonlóan, be van lécezve. A padlás alatti részben van a nyárikonyha és a paprikaszárító. Ezek az épületek új keletűek a falu népi építészetében. Martonoson, akárcsak Horgoson, századunk tízes éveiben honosodik meg a paprikatermesztés. A martonosiak úgy tartják, hogy a röszei kertészeketől tanulták el ennek a kultúrnövénynek a termesztési fogásait. A mezőgazdaságnak ez az ága azután teljesen megváltoztatta az itteniek életvitelét. A két világháború között Horgos mellett Martonos volt a legnagyobb paprikatermelő központ.

Napjainkban is ez a fő termelési ága a falu mezőgazdaságának. Az elmúlt években 250—300 hektárt ültettek be ezzel az ipari növényvel, ugyanakkora területet, mint búzával. Hogy ezt a két kultúrát általában egyforma nagyságú területen termesztik már évtizedek óta, az azzal is magyarázható, hogy az itteni gazdák tapasztalata szerint a paprika után a búza mindig jól terem.

Századunk tízes éveitől a faluban mindent a paprikatermesztésnek rendelnek alá. Amikor elérkezett a palántálás ideje, a falu apraja-nagyja a földeken volt. A felnőttek voltak a fűrészek, a gyerekek pedig a palántahányók. A munka arányában kapták a bérüket is. A fűrészeknek egész napszám járt, a palántahányónak pedig fél.

Napjainkban megváltozott a paprikatermesztés technológiája. A paprikát már nem fűzik, nem is hasítják, ezért az egykori paprikaszínek átalakulnak kukoricagórékká, vagy lebontják őket. Kár lenne értük, jó lenne, ha megmaradnának, s nem tűnnének el, mint a paprikakülük, amelyekben ezt a fűszernövényt a termesztés kezdetén törték.

4. A falu népi műemlékei

A népi műemlékek esztétikai értékét elsősorban nem a történeti stílusok határozzák meg. A tér kitöltése, a felhasznált anyagok, a színek és az egyszerű formák harmóniája adja egy-egy parasztház szépségét.

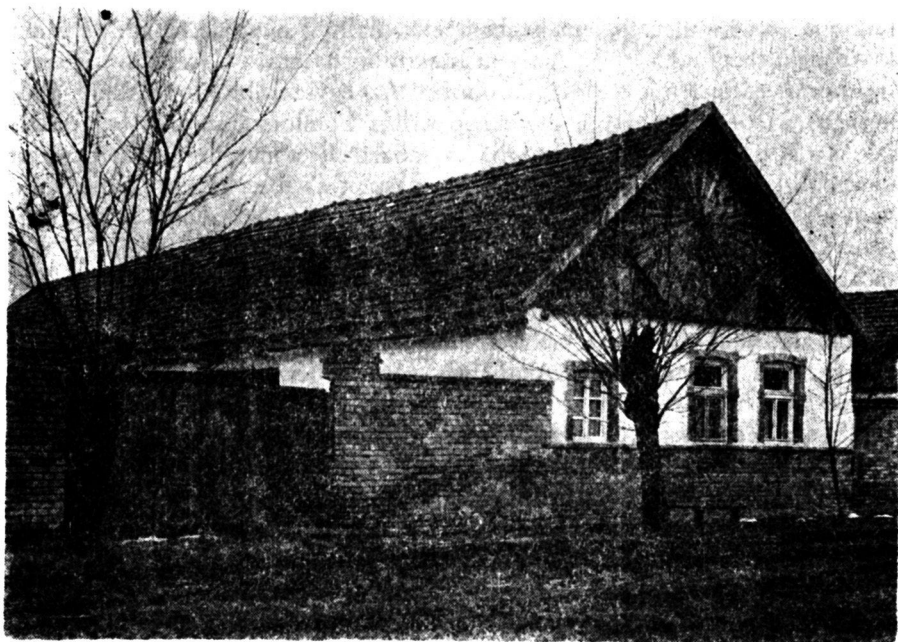
Martonos építészetében a homlokzati megoldásokban három változat különböztethető meg. A legrégebbi házak tűzfalát náddal szőtték be, s azt kívül-belül betapasztották. A tiszai faúsztatás hatására a faluban viszonylag korán megjelenik a deszkaoromzat. Az egyszerűbb tűzfalaknál állóhézagos az oromzat. Ilyen esetekben a ház homlokzatát csak betapasztják, s rendszerint fehérre meszelik, a lábazatot a már korábban említett okokból kiteglázták. A téglát nem tapasztották be, hanem kifugázták, hogy díszes legyen az utcai homlokzat. Az oromzatok szebb változatát is ismerték a faluban. Akárcsak a többi Tisza menti községben, itt is állnak napsugaras házak. 1984-ben 15 ilyen épületet vettünk számba. Korábban lényegesen több volt, de amikor elkorhadtak, gazdáik nem a deszka tűzfalat állították helyre, hanem az oromzatot kiteglázták.

Az itteni napsugaras házakat helyi ácsok készítették. Nem hasonlítanak se a horgosi, se a kanizsai, se pedig a zentai hasonló típusú tűzfalakhoz. Martonoson a homlokzaton központi helyet kap a napszimbólum. A vízszintesen két, illetve három részre osztott egyenlő szárú háromszög elkészítésekor a mesterek a túldíszítésre törekedtek. A horgosiak tagolása a klasszicizmus nyugodt vonalvezetését követi, a zentaiaknak szigorú logikus rendjük van, különös hangsúlyt kapnak a sugarakat elválasztó vésett lécek is. Az itteni oromzat jellegzetessége a nyugtalan tékihasználás. A mesterek a háromszögletű deszkákkal a minták fölözgezésének az összes lehetséges módját megpróbálták.

Bálint Sándornak igaza van, amikor a napsugaras oromdíszről azt

A napsugaras oromzat díszesebb változata

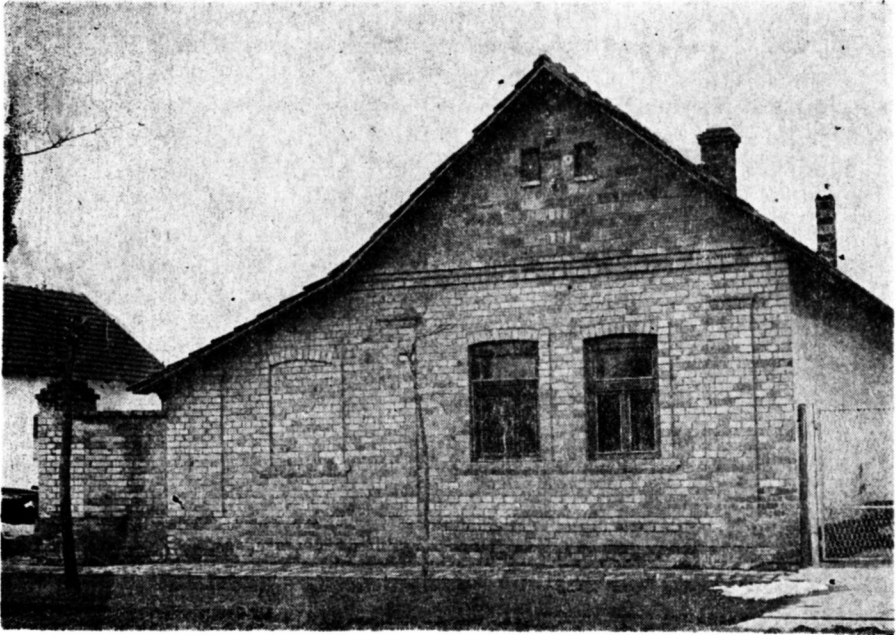
Az oromzaton dominál a nap motívuma

állítja, hogy „közvetlen eredet szerint a kultikus templomi művészetben gyökerezdik, amely viszont tagadhatatlanul az archaikus napszimbólumot emelte szakrális jelképeinek rendjébe. A katolikus, majd nyomában a református egyház a Szentháromság titkát a három isteni személynek megfelelően háromszöggel ábrázolta, középen a sugárzó szemmel, amely a mindenkit és mindeneket látó, egyúttal gondviselő urat jelképezi.”¹⁸ Az egyszerűbb napsugaras oromzatokon, melyeken csak a felső harmadban látható a napsugár, az alsó kétharmad pedig állóhézagos módon van kitöltve, itt a sugarak kiindulópontjánál ott találjuk az istenszemet. Ilyen a Petar Drapšin utca 4. számú ház oromzata, de hasonló típusokat Adán is és Csantavéren is találtunk.

A napsugaras oromzatú házak Martonoson egyszerűek, a házakat csak bemeszelik, leginkább fehérre. Horgoson, Kanizsán, Zentán viszont az utcai fronton klasszicista és eklektikus elemeket találunk.

Terepjárásunk során azt tapasztaltuk, hogy a falu népi építészetére századunkig nem hatottak a különböző történelmi stílusok, nem is hathattak, mert a környező nagyobb településeken, Kanizsán, Zentán is csak a századfordulón kezdődtek el a nagyobb arányú építkezések, amelyek az akkor divatos építészeti stílusokat, az eklektikát és a szecessziót követték, tehát az ittenieknek nem volt honnan lemásolniuk a városi építkezés stíluselemeit. A tízes években azonban e téren is fordulat áll be. 1907-ben Ujváry Ferenc alapítványából fölépül a Miasszonyunkról elnevezett zárda és iskola. A tervezőt nem ismerjük, de valószínű, hogy Csuka János kanizsai főmérnök volt, akinek az elgondolásai alapján épült a kanizsai vigadó és néhány más középület. Az építész terveinek elképzelésekor még az eklektika szellemében tevékenykedett. Az iskola épületének és a plébániahivatalnak a dekoratív elemeit fugázott téglából alakította ki. A homlokzat effajta kiképzése egyrészt megtetszett a martonosiaknak, másrészt célszerűnek találták, mert egy életre megszabadultak a tapasztás és a meszelés gondjától. Így a tízes évektől kezdve a homlokzatot a lábazattól az oromzat csúcsáig sárga, illerve vörös téglával kiteglázták. A tizenkilencedik században épült házak verébdeszkiájának a végén alakították ki a különböző alakú és formájú csúcsdíszeket. Ezeknek kultikus szerepük volt olyankor, amikor lófej alakúra vágták ki. Martonoson a verébdeszkiáknak effajta dekorációja nem volt ismeretes, vagy napjainkra letöredeztek. Századunk elején a kamarási villákon és a kanizsai vigadón látott lombfűrészdeszkaminták hatására — lecsüngő növényornamentikás mintákkal díszítik a házakat, hogy a téglafal egyhangúságát ellensúlyozzák. Ezekről is, akárcsak a napsugaras oromzatokról megállapíthatjuk, hogy a helyi ácsok jó szakemberek voltak. A tűzfalak jóllehet túldíszítettek, a mesterek művészetek iránti fogékonyságát bizonyítják.

A napsugaras házak, a fűrészelt növényornamentikák érdekes színfoltjai a falunak, tehát az új házak tervezésekor a mérnököknek — az alaprajz mellett — ezeket a díszítőelemeket is alkalmazniuk kellene.

A célszerűség miatt az utcai frontot kitéglázták

Külön figyelmet érdemelnek a házak kiskapui. Az itteni asztalosok a vésett kapuszárnyak sokféle változatát készítették el. Ezeken is sok esetben megtaláljuk a napszimbólumot.

5. Mit és hogyan védjünk a községben?

Martonoson a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet munkatársai négy olyan épületet vettek jegyzékbe, melyek a rurális örökség kiemelkedő értékei, ezért védetté nyilváníthatták volna őket.

Ha Apró Vince házáról a régészeti vizsgálatok bebizonyítják, hogy valóban a XVII., illetve a XVIII. században épült, a védett műemlékek közé soroljuk. Összeomlásától nem kell tartanunk, mert tulajdonosa nagy becsben tartja, rendszeresen tatarozza.

A másik épület Komjáthy András háza. Észak-Bácska területén ez a legrégebbi datált ház. Sajnos, állaga annyira megromlott, hogy helyszíni helyreállításra nem alkalmas. Vert fala nedves, a falu szélén áll, és semmilyen olyan új tartalmat nem adhatnánk neki, amely lehetővé tenné, hogy a védetté nyilvánítás után is megmaradjon. Ezért az a szándékunk, ha sikerül tulajdonosával megegyezünk, hogy áttelepítjük a palicsi szabadtéri néprajzi múzeumba. A mestergerendának az évszámát mindenképpen láthatóvá tesszük. A szobában egy XIX. századi csárdát rekonstruálunk. Természetesen a csárda nem múzeumi célokat szolgálna,

Hogy díszesebb legyen a téglafal, az oromzat csúcsán lombfűrészelt deszka dísz van

hanem vendéglátóipari létesítmény lenne, ahol a vendégeket vajdasági népi ételekkel és italokkal várják.

A harmadik épület a József Attila 43. számú ház. Az épületen semmit sem változtattak. Két idős asszony él itt, akik eltartási szerződést kötöttek rokonaikkal. Ha a házat egykor lebontják, akkor gerendáit, ajtóit, ablakait felhasználjuk a martonosi kertészportát bemutató múzeumi egységénél. A ház portáján felállítanánk mindazokat a létesítményeket, amelyek a kertészkedéshez szükségesek voltak: a paprikaszínt, a szárítót, az istállót és a többi gazdasági épületet. A porta kialakításakor, természetesen a jelenlegi ház alapját és elrendezését vennék figyelembe.

A Tank utca 14. számú házat a helyszínen szeretnénk megvédeni. A napsugaras oromzat, a két kis ablak, a rendkívül műves asztalosmunkával készített kiskapu a népi építészet egyszerűségének a harmóniáját

adja. A ház külön szépsége a tornáca. A gangot eredetileg négy dór jellegű oszlop támasztja alá, az oszlopok közét mellvéddel töltötték ki

Baba Brena háza nemcsak esztétikai értékei miatt műemlék, hanem a népi építészettudomány történeti szempontjából is értékes. Tetőszerkezete az archaikusabb megoldásokat példázza, a ház felépítésében pedig a falusi építkezési hagyomány technológiáját alkalmazták. A szabadkéményes konyhát a restaurálás alkalmával könnyen visszaállíthatjuk. A ház, habár a múlt század közepén épült, viszonylag jó állapotban van. Csak a héjazatot kell megjavítani, és a kémény fejét kell eredeti állapotába visszaállítani.

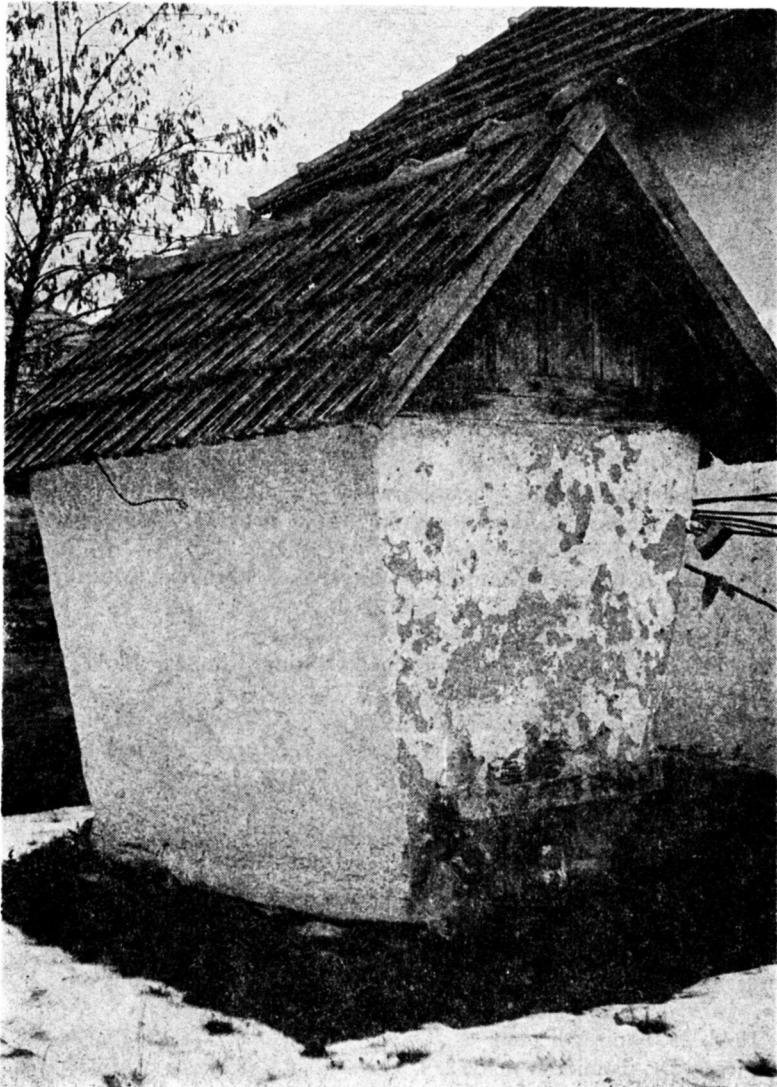
A fentiek alapján joggal feltehetjük a kérdést: miért nem védett műemlék ez a ház? Tulajdonosa Obrenija Supić, baba Brena 85 éves, egyedül él. A huszas években jött Martonosra Hercegovinából. Rokonai nincsenek a faluban, de az otthon maradtokról sem sokat tud. Idős, beteg asszony, nincs aki gondját viselje. Földművesnyugdíjból él. Egyetlen vagyona a háza és a ház körüli kert, amelyet idős kora miatt már nem művelhet. Abban reménykedik, hogy a házáért és a kertjéért eltartási szerződést kötnek vele. Eddig még nem akadt ilyen a faluban, s ha védetté nyilvánítják a házat, valószínűleg senki sem vállalkozik arra, hogy a védett népi műemlékért kiápolja. Társadalmi összefogásra lenne szükség, hogy ennek az idős asszonynak utolsó éveit megkönnyítsük, aki még mindig a hercegovinai hegyek után vágyódik, pedig azóta, amióta eljött szülőfalujából, már hatvan év elmúlt, nem járt otthon. Egyetlen emléke szülőföldjéről a guzsalya, amelyet édesapja faragott.

Brena néni ragaszkodik házához, vagyonát senki sem tulajdoníthatja el. Abban az akaratában sem akadályozhatjuk meg, hogy utolsó óráit ebben a házban élje le. Olyan megoldást kell keresnünk, amely lehetővé teszi, hogy az idős asszony érdekeit ne sértsük meg, de a házat is megőrizzük a további pusztulástól. Jogi és humánus problémákat kell tehát tisztáznunk, s míg ezeket nem rendezzük megbízhatóan, addig nincs erkölcsi jogunk arra, hogy ezt a házat védetté nyilvánítsuk.

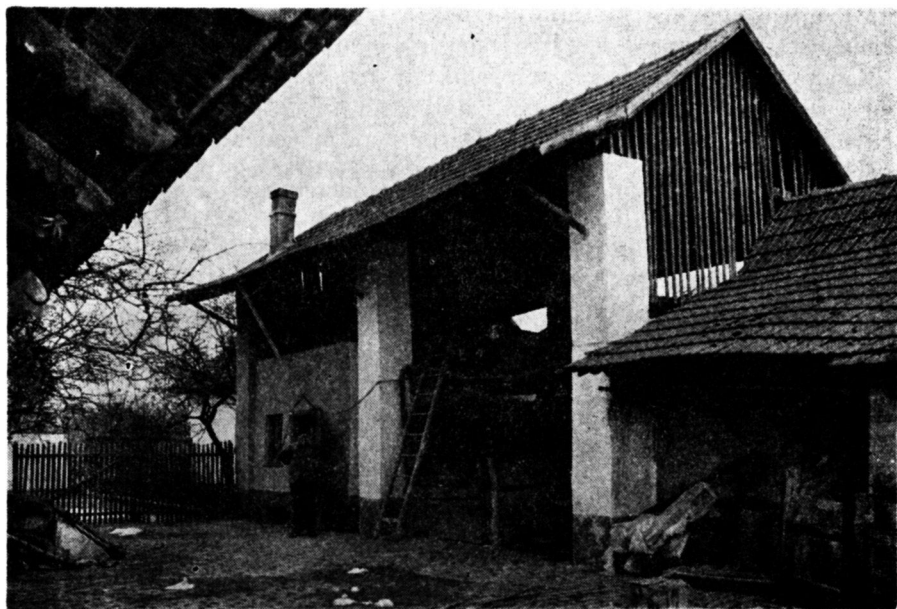
Remélhetőleg felülkerekedik bennünk az emberiség, és megvédjük ezt a valóban értékes épületet. S míg a jogi problémákat elintézik, gondolkodnunk kell az épület új funkciójáról is. Mivel nagy telken áll, gazdasági és kulturális célokra is felhasználható. A restaurált ház mellé felépíthető egy olyan épület, ahol elhelyezhető lenne a martonosi, illetve a kanizsai irattár. A legértékesebb iratokat a szobákban ki lehetne állítani. A falu további fejlődése szempontjából a kanizsai Majolika gyár kihegyezett gyáregységet létesíthetne. Itt készítenék a gölönacsérmunkákat, a kiegészített nyers cserepeket pedig Kanizsára szállítanák. Hisszük, hogy a szállítási költségek nem lennének nagyobbak, mint az az összeg, melyet az ingázó dolgozóknak útiköltség címén kifizetnek. A restaurált házban a gyár legszebb termékeit kiállíthatnák, s a meghívott művészeknek az épület szállást adhatna. A jugoszláviai paprikakultúra központja Horgoson van, de Martonos is jelentős paprikatermelő központ. Össze kellene

itt gyűjteni ennek a kultúrnövénynek a termesztéséhez szükséges tárgyi emlékeket is. Lehetne a ház műterem, írói alkotóház is.

Csak néhány lehetőséget soroltunk itt fel. Kérdés, megvalósul-e bármi is belőle, vagy Obrenija néni halála után a ház lassan összedől, s vele eltemetjük a Tisza-vidék egyik legszebb népi műemlékét is. Mi pedig tovább tanácskozunk a népi műemlékek megvédésének lehetőségéről, hiszen kiemelt társadalmi tevékenység.

A martonosi szántalpas bombár

Századunkban épültek és terjedtek el a paprikaszárítók

A fotókat Augustin Juriga készítette.

Jegyzetek

- ¹ Zaštita spomenika narodnog graditeljstva. Zbornik radova sa savetovanja o zaštiti spomenika narodnog graditeljstva Beograd, 1984. Društvo Konzervatora Srbije 201. oldal
- ² Bela Duranci: A györgyéni tanyák — tanyaház és környéke. Műemlékvédelem XXVIII. évf. Budapest, 2. szám 72. l.
- ³ VSZT Hivatalos Lapja, 1984. március 5—6. szám
- ⁴ Dr. Kornel Djere — Dr. Pavle Tomić: Opština Kanjiža. Novi Sad, 1982. 168 l.
- ⁵ Iványi István: Martonos Község története. A BBVTTE 1896. 51. l.
- ⁶ Bálint Sándor: A Szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1977, 198. l.
- ⁷ Dr. Djere—Dr. Tomić: I.m. 169. l.
- ⁸ Milenko Beljanski: Postojbina predaka današnjih Staparaca. Zombor, 1972, 90—92. l.
- ⁹ Magyar László gyűjtése a bécsi levéltárból, a másolatok a kanizsai Művelődési Érdekközösségben található
- ¹⁰ Dr. Djere—Dr. Tomić: I. m. 172. l.
- ¹¹ Zentai Történelmi Levéltár Martonos Nagyközség Jegyzőkönyvei 32. fond, 1879. 39. napirendi pont
- ¹² Uo. 1877. 28. napirendi pont
- ¹³ Dr. Djere—Dr. Tomić: I. m. 172. l.
- ¹⁴ Zentai Történelmi Levéltár Martonos Nagyközség jegyzőkönyvei 32. fond. 1902. 93. napirendi pont

¹⁵ Uo. 1884. 74. napirendi pont.

¹⁶ Uo. 1878. 103. napirendi pont

¹⁷ Uo. 1878. 103. napirendi pont

¹⁸ Bálint Sándor: A Szögedi nemzet. Szeged, 1977, 258. l.